

sehe problematiek. Ook twee andere historici dragen relevante inzichten aan. E. H. Kossmann geeft een beknopte begripsgeschiedenis van het woord tolerantie. Het hoofdprobleem ligt misschien wel hierin, stelt hij, dat tolerantie geen juridisch begrip is terwijl belangrijke probleemvelden ervan juist wel juridisch worden gedefinieerd. Een discussie over het principe van de tolerantie acht hij daarom onvruchtbaar. Het gaat volgens hem om sociale normen, dus om 'fatsoen' (waarmee hij dit begrip ongetwijfeld in de sterkst mogelijke zin bedoelt). James Kennedy tenslotte stelt op basis van een korte confrontatie van de ontwikkelingen in Nederland en in de Verenigde Staten dat de traditionele Nederlandse vorm van tolerantie, als pragmatische *modus vivendi*, thans steeds meer tot een openbare ideologie van goed burgerschap in Amerikaanse trant wordt. Daarmee neemt haar belang in de praktijk af: het 'andere' wordt als minder belangrijk of minder 'universeel' gezien dan de openbare ideologie van het liberale, seculiere, blanke burgerschap, en kan vervolgens op minder 'tolerantie' rekenen. De historische bijdragen aan de bundel maken in alle geval duidelijk dat de traditie van tolerantie weliswaar een belangrijk element van het Nederlands zelfbeeld blijft, doch dat de historische modaliteiten ervan maar betrekkelijk weinig relevantie hebben voor de vormgeving van het heden. Tolerantie blijkt toch veel meer een maatschappelijke praktijk en een omgevingsprobleem dan een theoretisch vraagstuk.

De kernvraag lijkt me of tolerantie in een tijd zonder dominante religie, ideologie of cultuur niet per definitie veelduidig moet zijn, en of een groot deel van de exercitie uit dit boek daarom niet een beetje naast het probleem vist. De individualisering, zo luidt de grondtoon, is er als geen andere ontwikkeling aan schuldig dat er een probleem van tolerantie is gerezen. Moet men alles dulden? Misschien is de vraag niet zozeer of men alles moet dulden maar of er, aansluitend bij de stellingen van Kossmann en Kennedy over fatsoen en ideologie, niet tegelijkertijd verschillende niveaus van tolerantie moeten worden gedefinieerd: gedogen, dulden, bepaalde verschillen definiëren en accepteren, andere verschillen cultiveren, enzovoorts. Een en ander betekent dat tolerantie er wel degelijk toe doet, en dat het belangrijk is erover na te denken. Het salontafelrelativisme van een Andreas Kinning, die tolerantie met een handomdraai afdoet als een 'deugd van betrekkelijke waarde' omdat er ook nog andere maatschappelijke waarden zijn, is aan mij niet besteed. In theorie kan hij wel gelijk hebben, maar wie zijn samenleving serieus vorm wil geven is toch verplicht een hiërarchie in zijn waarden aan te brengen en iets politieker te denken dan de geleerde in zijn ivoren toren.

Willem Frijhoff

A. J. C. M. Gabriëls, ed., *Biografisch woordenboek van Nederland*, V (Rijks geschiedkundige publicatiën; Den Haag: Instituut voor Nederlandse geschiedenis, 2001, xxii + 602 blz., €34,03, ISBN 90 5216 122 4).

In een kort 'Ten geleide' bij deel vijf zet de redactiecommissie van het *Biografisch woordenboek van Nederland* (*BWN*) de toon voor een postmoderne, 'anything goes-benadering' van het fenomeen van het biografisch lexicon. Blijmoedig wordt, in een vlucht naar voren, alle mogelijke kritiek op de keuze van de 241 hoofdpersonen gepareerd. Een politieke clown (Henri ter Hall), de *godfather* van het Nederlandse toerisme (L. van Egeraat) en een van de meest irritante *showmasters* uit de geschiedenis van de Nederlandse TV (Willem Ruis) moeten onderstrepen dat het *BWN* niet alleen een naslagwerk maar ook een leesboek wil zijn. Dat is niet altijd eenvoudig. De levensloop van veel belangrijke Nederlanders biedt nauwelijks aankno-

pingspunten voor een interessant portret. Velen waren degelijke huismoeders en -vaders van onberispelijke burgerlijke komaf. De redactie heeft zich op het standpunt gesteld dat zij niet deskundiger is dan de auteurs en bovendien de stijl van de verschillende auteurs ongemoeid moet laten. Veel auteurs slagen er niet in het gebrek aan spanning in het leven van hun hoofdpersoon te compenseren met een boeiende schrijfstijl. Degelijkheid is troef, maar eerlijk is eerlijk, het valt natuurlijk niet mee om binnen een bestek van circa 2000 woorden tot stilistische hoogtepunten te komen.

Toch is er vooral veel fraais te lezen in deel V van het *BWN*. Teveel om op te noemen, daarom slechts een greep. Opmerkelijk zijn bijvoorbeeld de portretten van W. Slagter, die er uitstekend in slaagt de karaktereigenschappen van zijn hoofdpersonen (of het nu SGP-voorman Van Dis is, oud-minister Jan de Koning of de katholiek C. J. de Jong, grondlegger van het Douwe Egberts koffie- en tabaksimperium) te verbinden met hun maatschappelijke activiteiten. Voorts worden via het *BWN* wetenschappers uit alle disciplines aan de vergetelheid ontrukkt, waarbij de zorg opvalt waarmee in veel portretten de betekenis van de geleerden voor het vakgebied is getekend. In de eerste delen van het *BWN* werden nog veel historici geportretteerd, maar die bron is enigszins uitgeput. De belangrijkste behandelde historici zijn ongetwijfeld M. A. P. Meilink-Roelofs, grondlegster van het moderne onderzoek naar de koloniale geschiedenis van Nederland, en de rechtshistoricus H. J. Scheltema, fenomenaal geportretteerd door de inmiddels overleden E. W. A. Henssen, die tevens een exemplarische bijdrage schreef over de geoloog P. H. Kuenen. Ontluisterend is het portret, door de huidige directeur van het Instituut voor Nederlandse geschiedenis D. Haks, van een van zijn voorgangers, de historicus B. A. Vermaseren, wiens wetenschappelijke carrière lange tijd gefrustreerd werd, en wiens betekenis voor de wetenschap uiteindelijk, ook toen hij als medewerker, en later als directeur verbonden was aan het bureau van de Rijkscommissie voor vaderlandse geschiedenis, zeer gering is gebleven.

In een enkel geval kruisen meerdere lemmata elkaar. In een portret van KVP-voorzitter Aalberse doet J. Bosmans het optreden van de verguisde KVP-voorman W. L. P. M. de Kort af als 'gestuntel'. Uit het portret door A. van Kessel van De Kort blijkt dat deze doordrongen was van zijn eigen beperkingen en gemangeld werd tussen de herinnering aan zijn voorganger Romme en de harde machtspolitieke spelletjes van VVD-leider Toxopeus. Daarmee geeft Van Kessel stof voor een herwaardering van het politiek leiderschap in dit tijdvak van beginnende ontzuiling en snelle welvaartsproei. Immers, ook de AR-voorman J. A. H. J. S. Bruins Slot (door D. F. J. Bosscher geportretteerd in deel II van het *BWN*) en de PvdA-fractievoorzitter G. M. Nederhorst (door A. A. de Jonge geportretteerd in het hier besproken BMW-deel) hadden vrijwel tezelfdertijd te kampen met de schaduw van een illustere voorganger, harde politieke strijd en grote onrust in partij en kamerfractie.

Nederhorst is eerder al geportretteerd in het *Biografisch woordenboek van het socialisme en de arbeidersbeweging in Nederland (BWSAN)*. Dat geldt voor nog tien personen, waarbij in enkele gevallen betekenisvolle verschillen vallen aan te wijzen. Waar de auteurs van het *BWSAN* zich steeds weer met enthousiasme storten op de details van de links-politieke richtingstrijd, ontbreekt de politieke haarkloverij in de *BWN*-lemmata. K. van Berkel weet in zijn portret van A. Pannekoek op voorbeeldige wijze aan te geven hoe diens marxisme zich verhiel tot zijn wetenschappelijke kwaliteiten als astronoom, terwijl F. van Vree in zijn *BWN*-portret van vakbondsman Henri Polak tot een scherpere typering van het karakter van Polak komt door ook diens soepele omgang met de huwelijksmoraal niet uit de weg te gaan. Het voorbeeldige *BWN*-portret door Ulla Jansz van de socialistische politica A. E. Ribbius-Peletier onderstreept eveneens dat betekenisvolle details uit het persoonlijke leven (veelal onvermeld in het *BWSAN*)

tot scherper inzicht in het karakter van de hoofdpersoon en de geest van de tijd kunnen leiden. Ribbius-Peletier ging pas op 67-jarige leeftijd zelfstandig wonen, na een leven lang als alleenstaande vrouw in pensionkamers te hebben gehuist, toen zij in 1958 als eerste vrouw werd benoemd tot lid van de Raad van State.

De hamvraag bij de samenstelling van biografische lexica blijft toch: wat zijn de criteria voor het al dan niet opnemen van een lemma? De BWN-redactieraad heeft, zoveel is duidelijk, gekozen voor de breedte. Een enkele keer leidt dat tot twijfel, als het bijvoorbeeld gaat om een lemma gewijd aan de eerste Nederlander met een vliegbrevet, of om de actrice Rini Otte, die haar faam ontleent aan rollen in drie ongetwijfeld terecht vergeten Nederlandse films uit het Interbellum. Maar eenieder die op basis van bepaalde kwaliteiten in de openbaarheid is getreden, kan in principe worden vereeuwigd. Voortzetting van het *BWN* ligt dan ook voor de hand, wat gezien de kwaliteit van het gebodene, alleen maar valt toe te juichen. Ook een vergelijking met soortgelijke Duitse en Belgische projecten onderstreept nut en noodzaak van het voor de *BWN* gekozen concept. Zo zijn in het *Belgische Nationaal Biografisch Woordenboek*, dat de gehele periode vanaf de Middeleeuwen bestrijkt en waarvan 15 delen verschenen tussen 1964 en 1996, politici zwaar ondervetegenwoordigd: geen Daens, geen Vinck. Maar ook Louis Paul Boon ontbreekt. Kortom: weinig controversiële figuren, veel katholieke grandeur en liberale deftigheid. Evenwichtiger is de *Deutsche Bibliographische Enzyklopädie*, waarvan de twaalf delen tussen 1995 en 2000 verschenen. Het betreft een mix van korte bijdragen en gesigioneerde langere artikelen over personen uit het Duitse cultuurgebied, met uitgebreide registers beter ontsloten dan het *BWN*, maar met als grootste nadeel dat het een afgerond project betreft, waarbij vóór aanvang al is besloten aan welke personen lemmata zouden worden gewijd. Het *BWN* kan echter nog jaren vooruit. Op de website van het Instituut voor Nederlandse geschiedenis (www.inghist.nl/Onderzoek/Projecten/BWN) zijn inmiddels alle lemmata uit deel I tot V te vinden. Hopelijk volgen spoedig de eerste lemmata van deel VI.

Dirk Jan Wolfram

R. W. Unger, *A history of brewing in Holland 900-1900. Economy, technology and the state* (Leiden-Boston-Keulen: Brill, 2001, xiv + 428 blz., 40 buitentekstplaten, €132,-, ISBN 90 04 12037 8).

R. W. Unger, hoogleraar aan de University of British Columbia, heeft op het gebied van de economische geschiedenis van de Nederlanden een benijdenswaardige naam. Zijn markantste bijdragen betreffen de scheepsbouw en de scheepvaart, de visserij, de energievoorziening en de brouwindustrie. De klemtoon ligt daarbij op de rol van de technische innovaties en op de consumptie.

De biernijverheid die een zo vooraanstaande plaats in de economie en de samenleving van Holland en de Nederlanden innam, moest het tot nu toe stellen met deelstudies over bepaalde steden en/of perioden. Voortbouwend op die bijdragen, op een uitgebreide bibliografie en op de eigen suggestieve publicaties over het onderwerp waagt Unger zich aan een algemene synthese van de geschiedenis van de Hollandse brouwindustrie vanaf de Middeleeuwen tot de industriële revolutie. Door zijn overvloed aan concrete gegevens en feiten, zoals hij ze uit de archieven van de Hollandse biersteden en brouwersgilden en gewestelijke instellingen heeft opgediept, doet het werk meer denken aan een monografie. Technische innovaties en consumptiepatronen, zo wat het fabrieksmerk van de auteur, komen uiteraard ruim aan bod.